

The Holy Prophet (SAWA) and the Execution of Those Challenging the Qur'an; Accusation or Reality?

Mohammad Ali Mohammadi¹

1. Assistant Professor, Department of Qur'anic Sciences, Research Institute for Qur'anic Culture and Teachings, Research Center of Islamic Sciences and Culture, Qom, Iran. m.mohammadi@isca.ac.ir

Abstract

The issue of the execution of individuals identified in Islamic history as those who challenged (or attempted to rival) the Qur'an represents a significant and highly contentious point of doubt in historical and religious studies. The claim that the Holy Prophet (SAWA) ordered the execution of figures such as al-Naḍr ibn al-Ḥārith and al-Aswad al-'Ansī for producing texts purportedly similar to or in defiance (*tahaddī*) of the Qur'an has been a persistent subject of debate and considerable skepticism. A profound and well-substantiated analysis of this matter necessitates meticulous historical, *isnad*-oriented, and contextual (*dalālah*) research. The importance of this investigation lies in the fact that doubts and allegations concerning this issue have been raised in the works of Orientalists and in virtual spaces (social media), making it essential to respond to these doubts and critique these claims. In addition to critiquing these allegations, this research elucidates the methods of the Holy Prophet (SAWA) in dealing with dissidents and ideological opponents of the Islamic system, emphasizes the inimitability (*i'jāz*) and unsurpassable nature of the Holy Qur'an due to its miraculous aspects, and contributes to a more precise understanding of the enemies of the Holy Prophet (SAWA). The primary objective of this article is to examine and analyze the historical reports concerning the execution of al-Naḍr ibn al-Ḥārith and al-Aswad al-

Cite this article: Mohammadi, Mohammad Ali, M.M. (2025). The Holy Prophet (SAWA) and the Execution of Those Challenging the Qur'an; Accusation or Reality?. *History of Islam*, 27(1), p. 185-214. <https://doi.org/10.22081/hiq.2023.62801.2264>

Received: 2022/06/02

Revised: 2022/10/16

Accepted: 2022/12/08

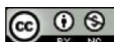
Available online: 2026/06/20

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

<https://hiq@bou.ac.ir>

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

‘Ansī, and to answer the question of whether their execution occurred due to challenging the Qur’an. The research hypothesis is based on the premise that the notion of executing Qur’an-challengers lacks a documented and sound foundation, and the occurrence of such an execution by the Prophet’s order is unacceptable. The research method employed in this study is descriptive-analytical, carried out through meticulous reference to ancient historical, exegetical (*tafsīr*), and jurisprudential (*fiqh*) texts. The reports have been critically evaluated in terms of their chains of transmission (*isnad*), textual content (*dalālah*), and historical context to identify and diagnose existing contradictions and inconsistencies. Criteria for the authenticity or spuriousness of narratives have been given particular attention, striving through citation analysis to carefully examine the credibility of transmitters (*ruwāt*) and the relevant transmissions (*nuqūl*). Research data were primarily extracted from historical works such as the *Sīrah* of Ibn Ishāq, the *Tārīkh al-Ṭabarī* (the book *al-Tārīkh* by *al-Ṭabarī*), Qur’anic exegeses, and other reliable sources. In this article, first, the biography and actions of al-Naḍr ibn al-Ḥārith are examined to clarify the motivations behind his provocation and conflicts with the Prophet (SAWA). Subsequently, the reasons and claims regarding his alleged challenging of the Qur’an are analyzed from the perspectives of chain of transmission (*isnad*) and textual content (*dalālah*), and the value and credibility of the reports are critiqued. Following this, the story of al-Aswad al-‘Ansī, including his claim to prophethood and rebellion, is detailed, and his claims against the Qur’an are scrutinized through an examination of the documents and narratives. The final section of the article is devoted to a general analysis of the results, explaining the rationale behind differing viewpoints and their cultural and historical effects. The research results indicate that most of the existing narrations concerning the execution of al-Naḍr ibn al-Ḥārith and al-Aswad al-‘Ansī for challenging the Qur’an suffer from inconsistencies in their chains of transmission (*isnad*) and content, and are therefore unreliable. Based on historical evidence, al-Naḍr ibn al-Ḥārith was not executed after being taken captive at the Battle of Badr; rather, he died due to a hunger strike. The claim of his execution by the Prophet’s order lacks a credible historical basis. Furthermore, the statements attributed to him in the context of challenging the Qur’an are highly dubious and unsubstantiated. Although Naḍr claimed the possibility of rivaling the Qur’an, stating that he could produce something like it if he so willed, he never actually engaged in a practical challenge. Instead, to divert people from the Prophet (SAWA), he would recount ancient Persian tales to the Quraysh, saying: if Muhammad narrates to you the stories of ‘Ād and Thamūd, I will recount the stories of Rustam and Isfandiyyār and the accounts of the Kisrās and the Persian kings. The attribution of the phrase “*wa al-ṭāḥināti ṭaḥnā...*” to him is incorrect and baseless, suffers from numerous *isnad* problems, and does not indicate an actual confrontation with the Qur’an. Regarding

al-Aswad al-‘Ansī, the attribution of the phrase “*Sabbiḥ isma rabbika al-a‘lā, alladhī yassara ‘alā al-ḥublā...*” to him was without evidence or notable substantiation; this text bore no relation to challenging Sūrat al-A‘lā (Q. 87). Concerning his death, evidence suggests he was known as a rebel against the Islamic state, and his killing was rooted in political and social issues, unrelated to the matter of challenging the Qur’an. One of the significant achievements of this article is that it substantially limits the scope of this doubt through documented evidence, demonstrating that there exists no notable or definitive proof indicating the execution of these individuals solely for challenging the Qur’an. These findings represent an important clarification in confronting certain historical misconceptions and public culture (narratives) that emphasize the falsity of this idea. The article also shows that the Prophet’s dealings with ideological opponents were not merely due to differences of opinion; rather, in specific cases, they resulted from military actions or armed rebellions against the Islamic state. Consequently, the Holy Prophet (SAWA) never executed anyone for challenging the Qur’an, and there is no documented evidence or reliable report proving that the Holy Prophet (SAWA) executed his ideological opponents (solely for ideological opposition) or for challenging the Qur’an. By emphasizing documented jurisprudential and historical analyses, this research suggests that to rectify historical misunderstandings and increase public awareness, further research should be conducted on the application of the social and military policies of the Holy Prophet (SAWA) using precise source criticism and narrative critique, in order to present a just and well-documented picture of early Islamic history. It is also recommended that greater attention and care be given to the *isnad* and content criticism of historical reports to determine the authenticity and validity of narrations and the alignment of their content with facts, thereby refuting and resolving many doubts.

Keywords: The Holy Prophet (SAWA), al-Naḍr ibn al-Ḥārith, al-Aswad al-‘Ansī, False Prophets, Challenging/Rivaling the Qur’an (*Mu‘āraḍah*).

النبي الأعظم ﷺ وإعدام المعارضين للقرآن الكريم تهمة أم حقيقة؟

محمد علي محمدی

١.١. أستاذ مساعد في قسم علوم القرآن، معهد ثقافة ومعارف القرآن، مركز بحوث العلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران

m.mohammadi@isca.ac.ir

الملخص

تُعَد قضية إعدام الأشخاص الذين قد عرفوا بالمعارضين للقرآن في مسار تاريخ الإسلام، إحدى الشبهات المهمة والمثيرة للتساؤل في الدراسات التاريخية والدينية. فهذا الادّعاء القائل بأنّ النبي الأعظم (صلى الله عليه وآله وسلم)، أمر بإعدام أشخاص، من أمثال النضر بن الحارث والأسود العنسي؛ بسبب تقديمهم نصوصاً مماثلة للقرآن أو بسبب معارضتهم له في إطار التحدي، مازال موضع نقاش وتساؤل كبيرين، فتتطلب دراسته المعمّقة والموثّقة دراسة تاريخية وسندية ودلالية دقيقة.

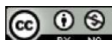
وتنبع أهمية هذا البحث من أنّ هذه القضية قد أثّرت حولها شبهات وادّعاءات في مؤلفات بعض المستشرقين والفضاءات الافتراضية، الأمر الذي يستلزم الردّ على تلك الشبهات ووضع تلك الادّعاءات في بؤرة النقد. ولا تقتصر هذه الدراسة على نقد هذه المزاعم والادّعاءات، بل تلقي الأضواء الكاشفة أيضاً على أساليب الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، في التعامل مع المنشقين والمخالفين للنظام الإسلامي عقائدياً، كما تؤكد على عجز البشر عن معارضة القرآن الكريم؛ بسبب وجوه إعجازه المتعدّدة، وتساعدنا على معرفة أدقّ بأعداء الرسول وخصومه.

استناداً إلى هذه المقالة: محمدی، محمد علی (١٤٠٤). النبي الأعظم ﷺ وإعدام المعارضين للقرآن الكريم تهمة أم حقيقة؟. تاريخ الإسلام، ٢٧(١)، ص ٢١٤-١٨٥.
<https://doi.org/10.22081/hq.2023.62801.2264>

<https://hiq@bou.ac.ir>

الناشر: جامعة باقر العلوم

نوع المقالة: بحثية

و یتمثّل الهدف الرئيس لهذه المقالة في دراسة وتحليل التقارير التاريخية ذات الصلة بإعدام النضر بن الحارث والأسود العنسي، والإجابة عن السؤال الآتي: هل لقي هذان الشخصان مقتلهما؛ بسبب معارضتهما للقرآن أم لا؟ وتنطلق فرضية البحث من أنّ مسألة إعدام المعارضين للقرآن لأساس لها من الصحة، وأنّ نسبة وقوع مثل هذا الإعدام إلى النبي (صلى الله عليه وآله وسلم)، أمر غير مقبول.

فتعتمد الدراسة الراهنة على المنهج الوصفي التحليلي، مع الرجوع إلى المصادر التاريخية والتفسيرية والفقهية القديمة. فقد خضعت التقارير الواردة للدراسة والنقد من الناحية السندية والدلالية والتاريخية؛ للإفصاح عن أوجه التعارض والخلاف فيها وعلاجها. كما أبدينا اهتماماً بالغاً بمعايير صحة الروايات وضعفها، مع السعي إلى تقصي مصداقية الراوة ومروياتهم دراسة سندية. وقد تمّ استمداد معطيات الدراسة بوجه عامّ من المصادر التاريخية، بما في ذلك سيرة ابن إسحاق، وتاريخ الطبري، وتفسير القرآن الكريم، وغيرها من المصادر الموثقة. في هذه الدراسة، قد تناولنا حياة النضر بن الحارث وممارساته؛ حتى تتبيّن جذور موقفه المعارض للرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، ثم ألقينا الضوء على الأدلة والادعاءات التي لجأ إليها في مسار معارضته المزعومة للقرآن من الناحيتين السندية والدلالية، مع وضع قيمة هذه التقارير ومدى مصداقيتها في بؤرة النقد. كما تناولت الدراسة سيرة الأسود العنسي، بما في ذلك قصة تنبؤ وثورته، ثم قامت بتحليل ادعاءاته ومزاعمه مقابل القرآن، من خلال دراسة الأسانيد والأقوال. وحُصّص القسم الأخير من البحث لتحليل النتائج، وإيضاح أسباب اختلاف الآراء وآثاره الثقافية والتاريخية.

وتظهر النتائج أنّ معظم الروايات والأقوال في شأن إعدام النضر بن الحارث والأسود العنسي، بسبب معارضتهما للقرآن، تعاني من تعارضات سندية ومضمونية. فوفقاً للشواهد التاريخية، فما لقي النضر بن الحارث مقتله بعد أسره في غزوة بدر، وإثماً توفّي بسبب إضرابه عن الطعام؛ ومن ثمّ، فإنّ الادعاء القائل بإعدامه بإشارة الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، وهم لا أساس له من الصحة. كما أنّ الأقوال المنتمية إليه في مقام التحدي للقرآن تكون محلّاً للتشكيك والترديد، ولا يمكن إثباتها. فإنّ النضر، وإن كان يدّعي معارضة القرآن قائلاً أنّه قادر. إذا أراد. على الإتيان بمثله، إلّا أنّه لم يعمد إلى معارضة القرآن على أرض الواقع، بل كان يروي لقريش القصص الفارسية القديمة، بهدف تفريق الناس عن الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، فكان يقول: محمد يحدثكم أحاديث عاد وثمود، وأنا أحدثكم أحاديث رستم وإسفنديار. كما أن نسبة عبارة «وَالطَّاحِنَاتِ طَحْنًا...» إليه غير صحيحة ولا دليل عليها، فضلاً عن معاناتها من مشكلات سندية كثيرة، وعدم دلالتها على معارضة القرآن. أما فيما يتعلق بالأسود العنسي،

فإن نسبة عبارة «سبح اسم ربك الأعلى، الذي يسر على الحبلى...» إليه، تخلو من الدليل والشواهد المؤتقة، كما أنّ هذا النص لا يمتّ بصلة إلى معارضة سورة الأعلى. وفيما يخصّ مقتله، فإنّ الشواهد تنمّ عن أنّه كان يُنظر إليه بوصفه ثائراً على الدولة الإسلامية، وأنّ مقتله يعود إلى أسباب سياسية واجتماعية، دون أن يرتبط بقضية معارضة القرآن.

ومن أهمّ نتائج الدراسة، أنها تسهم في توضيح نطاق هذه الشبهة بشكل علمي موثّق، وتثبت أنّه لا يتوفر أي دليل حاسم على أنهما أعدموا لمجرد معارضتهما للقرآن. فتمثّل هذه النتائج إسهاماً بارزاً في تصحيح بعض التصوّرات التاريخية الخاطئة السائدة في الثقافة العامة. كما تُظهر الدراسة أنّ تعامل النبي (صلى الله عليه وآله وسلم)، مع المخالفين العقديين ما كان يقتصر على مجرّد الخلافات الفكرية أو العقدية، وإنما كان في بعض الحالات نتيجة اللجوء إلى الممارسات العسكرية أو حركات الثورة المسلحة ضد الدولة الإسلامية. فعليه، فإنّ الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، لم يأمر بإعدام أحدٍ؛ بسبب معارضته للقرآن، وليس لدينا دليلٌ أو تقرير تاريخي موثّق به، يثبت أنّ الرسول أمر بإعدام مخالفه العقديين؛ لمجرد مخالفتهم العقائدية أو بسبب محاولتهم لمعارضة القرآن الكريم. وتوصي هذه الدراسة، استناداً إلى التحليل الفقهي والتاريخي الموثّق، بإجراء المزيد من الأبحاث حول السياسات الاجتماعية والعسكرية للنبي الأعظم (صلى الله عليه وآله وسلم)، بالاعتماد على دراسة المصادر ونقد الروايات؛ من أجل إزالة سوء الفهم التاريخي وتعزيز الوعي العام وتقدير صورة عادلة وموثّقة عن تاريخ صدر الإسلام. كما تؤكد على ضرورة إيلاء اهتمام بالغ للنقد السندي والمضموني للتقارير التاريخية؛ للكشف عن مدى صحّة الروايات ومطابقة مضامينها للوقائع التاريخية، ما يسهم في إزالة كثير من الشبهات ومعالجتها.

الكلمات المفتاحية: النبي الأعظم (صلى الله عليه وآله وسلم)، النضر بن الحارث، الأسود العنسي، الأنبياء الكذبة، معارضة القرآن

پیامبر اعظم ﷺ و اعدام هم‌آوردنمایان با قرآن؛ اتهام یا واقعیت؟

محمد علی محمدی^۱

۱. استادیار گروه علوم قرآنی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران

m.mohammadi@isca.ac.ir

چکیده

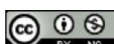
بازخوانی رویدادهای خرد و کلان تاریخ و سیره پیامبر اعظم ﷺ در پرتو روش‌های نوین سنجش اعتبار اسناد تاریخی، می‌تواند نگاه ما را درباره برخی رویدادها دگرگون کند. برخی افراد در اواخر حیات پیامبر ﷺ ادعای هم‌آوردنمایی با قرآن داشتند. بر اساس برخی گزارش‌های تاریخی، دو تن از این هم‌آوردنمایان یعنی نضر بن حارث و أسود عَنَسی به دستور پیامبر ﷺ و به جرم هم‌آوردنمایی اعدام شدند. این پژوهش با هدف اعتبارسنجی این گزارش‌ها و با مراجعه به متون کهن و نقد درونی و بیرونی گزارش‌های مندرج در آنها به این نتیجه رسیده است که با توجه به ناسازگاری‌های درونی و بیرونی این گزارش‌ها، نمی‌توان اعدام این دو نفر به جرم هم‌آوردنمایی را از نظر تاریخی اثبات کرد، بلکه چنین برمی‌آید که نضر بن حارث از طریق خودکشی به زندگی خود پایان داد و أسود نیز از اساس در شمار هم‌آوردنمایان نبود، بلکه به دلیل کینه‌توزی خانوادگی و به دست همسرش به قتل رسید.

کلیدواژه‌ها: پیامبر اعظم ﷺ، نضر بن حارث، أسود عَنَسی، پیامبران دروغین، هم‌آوردنمایی با قرآن.

استناد به این مقاله: محمدی، محمد علی (۱۴۰۴). پیامبر اعظم ﷺ و اعدام هم‌آوردنمایان با قرآن؛ اتهام یا واقعیت؟. تاریخ اسلام، ۲۷ (۱)، ۲۱۴-۱۸۵.
<https://doi.org/10.22081/hiq.2023.62801.2264>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۸/۰۳/۲۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۸/۰۷/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۸/۰۹/۱۷؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰
 نوع مقاله: پژوهشی
 ناشر: دانشگاه باقر العلوم ﷺ
 نویسنده‌گان دارندۀ حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند

<https://hiq@bou.ac.ir>

مقدمه

بی تردید پس از نزول قرآن تاکنون، کسی نتوانسته است به تحدی قرآن پاسخ گوید و متنی همانند قرآن یا حتی همچون سوره‌ای از سوره‌های قرآن بیاورد. راز هم‌آوردن‌ناپذیری قرآن را می‌توان در اعجاز بیانی، اخبار غیبی، اعجاز هماهنگی، اعجاز تشریعی، اعجاز معارفی، نظم آهنگ و... و در یک کلام زیبایی ظاهری و محتوایی قرآن دانست؛ ولی عده‌ای با توجه به برخی گزارش‌های تاریخی، راز انصراف مردم از هم‌آوردی با قرآن را اعدام هم‌آوردن‌نمایان می‌دانند. اینان گفته‌اند هرچند در قرآن از مردم خواسته شده است متنی همانند قرآن بیاورند؛ ولی در عمل اگر کسی همانند قرآن را ارائه می‌کرد، به دستور پیامبر ﷺ اعدام می‌شد؛ برای اثبات این ادعا به اعدام نضر بن حارث و اسود عنسی استدلال کرده‌اند. نضر در جریان جنگ بدر اسیر شد؛ ولی از آنجاکه با قرآن معارضه می‌کرد، برخلاف رفتاری که با دیگر اسیران صورت می‌گرفت و با دادن فدیة آزاد می‌شدند، او اعدام شد.^۱ اسود عنسی نیز در زمان پیامبر ﷺ به تحدی قرآن پاسخ داد و جملاتی در هم‌آوردی با قرآن گفت؛^۲ بنابراین به دستور پیامبر ﷺ اعدام شد.^۳

بررسی مسئله و تنقیح صحیح گزارش‌های تاریخی درباره اعدام افراد یادشده، نه تنها به تبیین راز هم‌آوردن‌ناپذیری قرآن کمک می‌کند، بلکه پاسخ‌گوی برخی از شبهات در موضوع «اعدام در اسلام» است. با وجود اهمیت این مسئله و نقشی که در تبیین حکمت هم‌آوردن‌ناپذیری قرآن و پاسخ‌گویی به برخی از شبهات تاریخی دارد و در گزارش‌های تاریخی بارها تکرار شده است، کتاب یا مقاله‌ای به طور مستقل به این بحث نپرداخته است. پژوهش‌های نزدیک به این موضوع را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

۱. واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۵؛ بلعمی، تاریخ‌نامه طبری، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۴۷۳.

۲. ابن‌کثیر، البدایة و النهایة، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۶۰، ۶۱.

۳. واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۶۳؛ ابن‌حجر عسقلانی، الإصابة فی تمییز الصحابة، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۴۶۵؛ ابن‌اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۳۷.

الف) موضوع ترور مخالفان به دستور پیامبر ﷺ: سید محسن شریفی^۱ ضمن پذیرش فرضیه اعدام برخی از افراد در صدر اسلام، در پی اثبات این مطلب است که کشته شدن آنها، مصداق ترور به مفهوم امروزی نیست. سید عبدالرسول حسینی زاده و سید محمد حسینی^۲ نیز دستورهای آن حضرت مبنی بر اعدام برخی از دشمنان را از مصادیق عملیات تروریستی نمی‌دانند. این قبیل مقالات به «اعدام هم‌اوردنمایان» پرداخته‌اند.

ب) موضوع اعدام دشمنان پیامبر ﷺ به جرم «سب النبی»: محمد علی حاجی ده‌آبادی، رحمان صبحی و مهدیه مهدیزاد پایدار به این مسئله توجه کرده‌اند که سب النبی، جرمی مستقل است یا مصداقی از جرم ارتداد.^۳ خلیل الله احمدوند و حسین عبدالله حسن، حکم سب النبی ﷺ را بررسی کرده‌اند.^۴ مجید مجرد و سید رضا مؤدب حکم مجازات سب النبی را از دیدگاه قرآن تبیین کرده‌اند.^۵ عبدالله بهمن‌پوری، حسین حقانی‌خواه و ابوالفضل علیشاهی قلعه جوقی هم به تبیین مفهوم سب النبی و شیوه تحقق آن با نگاه به قانون مجازات اسلامی همت گماشته‌اند.^۶ پژوهش‌های یاد شده و موارد مشابه نیز هیچ‌کدام به اعدام هم‌اوردنمایان پرداخته‌اند. نوشتار حاضر در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است که آیا افراد ادعا شده یعنی نصر و اسود به دستور پیامبر ﷺ و به دلیل هم‌اوردی با قرآن اعدام شده‌اند؟

۱. شریفی، «بررسی شبهه انتساب ترور مخالفان به پیامبر اعظم ﷺ»، ۱۴۰۱.

۲. حسینی زاده و حسینی، «ارزیابی و نقد پنداره "ترور" در سیره پیامبر ﷺ»، ۱۳۹۸.

۳. حاجی ده‌آبادی، مهدیزاد پایدار و صبحی، «سب النبی، جرمی مستقل یا مصداقی از جرم ارتداد»، ۱۴۰۰.

۴. احمدوند و عبدالله حسن، «حکم سب النبی ﷺ»، ۱۴۰۰.

۵. مجرد و مؤدب، «بررسی قرآنی - فقهی حکم مجازات سب النبی»، ۱۳۹۶.

۶. بهمن‌پوری، حقانی‌خواه و علیشاهی قلعه جوقی، «معناشناسی سب النبی ﷺ و نحوه تحقق آن با نگاه به قانون مجازات اسلامی»، ۱۳۹۸.

۱. نصر بن حارث (م ۲ ق)

نصر بن حارث پسر خاله پیامبر ﷺ و یکی از سران مشرک قریش بود که تا آخرین لحظات زندگی از دشمنی با اسلام دست بردار نبود.^۱ او تاجر بود و به ایران سفر می کرد؛ بنابراین در بازگشت، داستان های ایرانیان را برای قریش بازگو می کرد و از آنجاکه می دید مردم برای شنیدن قرآن، دور رسول خدا اجتماع می کنند، برای پراکندن مردم از اطراف پیامبر ﷺ، آنان را دور خود جمع می کرد و می گفت: اگر محمد برای شما سرگذشت عاد و ثمود را نقل می کند، من داستان های رستم و اسفندیار و اخبار کسری و سلاطین عجم را باز می گویم.^۲ او در جنگ بدر اسیر شد و به دلیل خودکشی یا اعدام^۳ از دنیا رفت.^۴

۱-۱. مدعی معارضه

با چشم پوشی از بررسی علت مرگ نصر، بررسی ادعای هموردی وی با قرآن نیز دارای اهمیت است. به باور مورخان و مفسران، شأن نزول آیه «و چون آیات ما بر آنان خوانده شود، می گویند: به خوبی شنیدیم، اگر می خواستیم، قطعاً ما نیز همانند این را می گفتیم، این جز افسانه های پیشینیان نیست»^۵ ناظر به وی است؛ زیرا وی بسان برخی دیگر از سران مشرکان می گفت: اگر بخوایم همانند قرآن نیز می توانم بگویم.^۶ به اعتقاد برخی او مدعی بود که همانند پیامبر ﷺ می تواند مانند قرآن بیاورد.^۷ در پاسخ به این ادعا آیه ۹۳ سوره «انعام»

۱. ابن هشام، السيرة النبوية، بی تا، ج ۱، ص ۳۰؛ ابن اثیر، اسد الغابة فی معرفة الصحابة، ۱۴۳۳ق، ص ۱۱۸۹.

۲. ابن اسحاق، سيرة ابن اسحاق، ۱۴۱۰ق، ص ۲۰۱؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۴۱؛ واحدی، اسباب النزول، ۱۴۱۱ق، ص ۴۶۶.

۳. ابن اثیر، اسد الغابة فی معرفة الصحابة، ۱۴۳۳ق، ص ۱۱۸۹.

۴. بیهقی، دلائل النبوة، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۲۰۲؛ زرکلی، الاعلام، ۱۹۹۷م، ج ۸، ص ۳۳.

۵. انفال: ۳۱.

۶. حلبی، سيرة حلبی، ۱۴۲۷ق، ج ۱، ص ۵۵؛ طبرسی، مجمع البیان، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۸۲۹؛ اندلسی، البحر المحیط، ۱۴۲۰ق، ج ۵، ص ۳۰۹؛ ابن عجبیه، البحر المذید، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص ۳۲۶؛ ابن عاشور، تفسیر التحرير والتنویر، ۱۴۲۰ق، ج ۹، ص ۸۵.

۷. ابن هشام، السيرة النبوية، بی تا، ج ۱، ص ۸۲۴؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۷۳.

نازل شد: «و کیست ستمکارتر از آن کس که بر خدا دروغ می‌بندد یا می‌گوید به من وحی شده»، در حالی که چیزی به او وحی نشده باشد، و آن کس که می‌گوید به زودی نظیر آنچه را خدا نازل کرده است نازل می‌کنم؟ و کاش ستمکاران را در گرداب‌های مرگ می‌دید که فرشتگان [به سوی آنان] دست‌هایشان را گشوده‌اند [و نهیب می‌زنند:] جان‌هایتان را بیرون دهید؛ امروز به [سزای] آنچه به ناحق بر خدا دروغ می‌بستید و در برابر آیات او تکبر می‌کردید، به عذاب خوارکننده کیفر می‌یابید».^۱

همین ادعای او سبب شده است برخی او را از جمله هم‌اوردنمایان بدانند، در حالی که ادعای توانستن با انجام کاری، متفاوت است. اگر به این نکته توجه شود که نصر همانند بسیاری دیگر از اعراب جاهلی با شعر و شاعری نیز سروکار داشته است، روشن می‌شود که این ادعا که ما هم می‌توانیم همانند قرآن ارائه کنیم، به گفتار شاعرانی می‌ماند که در خلسه‌های شاعرانه به گزافه‌گویی می‌پردازند.

در مجموع با بررسی گزارش‌های تاریخی، می‌توان گفت وی ادعای توانایی برای هم‌اوردی داشته است؛ ولی گزارش قابل توجهی برای هم‌اوردی وی وجود ندارد. تنها جملاتی که در برخی از منابع غیر معتبر به وی نسبت داده شده است، جملات «و الطَّاحِنَاتِ طَحْنًا وَّ الْعَاجِنَاتِ عَجْنًا وَّ الْخَابِرَاتِ خُبْرًا فَالْأَقَمَاتِ لَقَمًا...» است.^۲ رشیدالدین میبدی (م ۵۳۰ ق) می‌گوید: نصر بن حارث با قرآن معارضه می‌کرد. در معارضه سوره «و النازعات» گفت: «و الطَّاحِنَاتِ طَحْنًا...»؛ چون این معارضه به رسول خدا ﷺ رسید، از غثائت و رکاکت این سخن همه بخندیدند، یکی از صحابه گفت: چرا سوره تمام نکرد؟ گفتند: تمامی در چیست؟ گفت: «فَالْخَاذِيَاتِ خَزِيًّا...».^۳ این گزارش از حیث سندی پذیرفتنی است و

۱. ابن‌کثیر، البدایة و النهایة، ۱۴۰۸ ق، ص ۸۸؛ ابوحیان اندلسی، البحر المحیط، ۱۴۲۰ ق، ج ۴، ص ۵۸۴؛ طبرسی، تفسیر

جوامع الجامع، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۳۹۵؛ ابن‌جزی، التسهیل لعلوم التنزیل، ۱۴۱۶ ق، ج ۱، ص ۲۶۹.

۲. ماوردی، أعلام النبوة، ۱۴۰۹ ق، ص ۸۹؛ مظهری، تفسیر المظهری، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۲۶۹.

۳. میبدی، کشف الاسرار و عدة الابرار، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۴۲۹.

چنان‌که توضیح آن به زودی خواهد آمد، بر اینکه وی با قرآن معارضه کرده باشد نیز دلالت ندارد؛ از این رو نمی‌توان ضرر را از هم‌آوردنمایان با قرآن دانست.

۱-۱-۱. بررسی سندی

سند گزارش چنین است: «حفص بن عمر عن الحكم بن أبان عن عكرمة ان هذه الآية نزلت في النضر بن الحارث، لأنه عارض القرآن فقال ...»^۱ در این سند چند مشکل اساسی وجود دارد:

الف) گزارش مقطوع است؛ عکرمه (م ۱۰۵ تا ۱۱۵ ق) که گزارش از او نقل شده است، در زمان نزول قرآن نبود و از اصحاب شمرده نمی‌شود، بلکه تابعی است^۲ و ده‌ها سال بعد از نزول قرآن سخنی را بدون استناد به پیامبر ﷺ و دیگر معصومان و حتی بدون استناد به اصحاب پیامبر ﷺ به زبان رانده است؛ بنابراین چنین گزارشی نمی‌تواند پذیرفتنی باشد.

ب) درباره عکرمه نیز چالش‌های جدی وجود دارد؛ از جمله:

- دیدگاه خوارج را داشت و از آنان محسوب می‌شد؛^۳
- گفته شده است وی کذاب بود و بر ابن عباس دروغ می‌بست؛^۴
- فاصله او از مکتب اهل بیت به گونه‌ای بود که حتی نزول آیه تطهیر در شأن اهل بیت را انکار می‌کرد و می‌گفت: هر که بخواهد برای اثبات اینکه آیه تطهیر درباره زنان پیامبر نازل شده، با او مباحله می‌کنم؛^۵

۱. ماوردی، أعلام النبوة، ۱۴۰۹ ق، ص ۸۹؛ قرطبی، الجامع لأحكام القرآن، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۴۱.

۲. مامقانی، مقباس الهدایة فی علم الدرایة، ۱۴۲۸ ق، ج ۱، ص ۲۵۱.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ ق، ج ۳۶، ص ۴۵.

۴. مزی، تهذیب الکمال، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۳، ص ۱۷۳.

۵. ابن‌کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ص ۴۹۱.

- وی در آخرین لحظات عمرش نیز بدون اعتقاد به عقیده حق از دنیا رفت. ابوبصیر می‌گوید ما نزد امام باقر علیه السلام بودیم که گفته شد عکرمه در حال مرگ است و او بر عقیده خوارج بود. امام اجازه خواست و بر بالینش حاضر شد. پس از مدتی برگشت و فرمود: اگر عکرمه را پیش از جان دادن درک می‌کردم، به او کلماتی می‌آموختم که برایش مفید بود؛ ولی من وقتی رسیدم که جان باخته بود. گفتم: جانم به فدایت، آن کلمات چه بود؟ فرمود: قسم به خدا آن کلمات همان چیزی است که شما بر آن هستید؛ پس به مردگان خود در هنگام جان دادن شهادت لا اله الا الله و ولایت را تلقین کنید^۱.
 - صرف نظر از عکرمه، حفص بن عمر نیز ضعیف است.^۲ بنابراین این گزارش از حیث سندی مخدوش و نادرست است.

۱-۲. سخن نضر یا دیگران

مشهور دانشمندان این جملات را از آن مسیلمه و افراد دیگری می‌دانند؛^۳ برای نمونه از مسیلمه نیز سخنانی مشابه سخن منسوب به نضر در دست است؛ از جمله: «و الطاحنات طحناً و الخابزات خبزاً و الثاردات ثرداً و اللاقمات لقمماً»؛^۴ در نتیجه انتساب این سخنان به نضر به شدت مورد خدشه و باورناپذیر است.

۱-۳. مقام معارضه

اگر از همه ملاحظات یاد شده صرف نظر کنیم، باز هم دلیلی وجود ندارد که ثابت کند نضر این سخنان را در مقام معارضه باقرآن گفته باشد؛ به ویژه اینکه ادعا شده است سخنان یاد شده

۱. کلینی، الکافی، ۱۴۰۷ ق، ج ۳، ص ۱۲۳.

۲. ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۸ ق، ج ۱۰، ص ۱۷۰.

۳. محمدی، اعجاز قرآن با گرایش شبهه‌پژوهی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۷۶.

۴. طبری، تاریخ الامم والملوک، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۸۴.

او در مقام معارضه با سوره «ذاریات» است؛ درحالی که این سوره دارای شصت آیه است و با سه جمله ناتمام نمی توان با سوره معارضه کرد و این مطلبی بود که اعراب به خوبی بدان آگاه بودند و شرایط معارضه را می دانستند؛ زیرا یکی از شیوه های مرسوم برای اثبات برتری خود بر دشمنان بین اعراب، تحدی بوده است.^۱ عادت اعراب این بود که با قصیده ها و سخنرانی ها با یکدیگر تحدی می کردند. آنان با اطمینانی که به طبع و سرشت قوی خود داشتند، با یکدیگر نبردی ادبی می کردند و بدین وسیله بر یکدیگر فخر می فروختند. وقتی پیروز می شدند و می توانستند رقیب را از میدان بیرون کنند، مشهور و بلند آوازه می شدند و این همواره مطلبی ادبی، و ویژگی فطری آنان بود.^۲ قرآن کریم نیز از این شیوه معمول استفاده می کند و دیگران را به همواردی می طلبد؛ ولی در مقایسه سوره «ذاریات» با این جملات روشن می شود به هیچ وجه نمی توان این جملات را معارضه با سوره قرآن و نضر را از همواردنمایان با قرآن شمرد.

۱-۲. اعدام یا خودکشی

تاکنون ثابت شد نضر به هیچ وجه با قرآن معارضه نکرد و از همواردنمایان شمرده نمی شود. درباره علت مرگ وی دو نظریه وجود دارد؛ عده ای گفته اند پس از نبرد به فرمان رسول خدا ﷺ به دست حضرت علی علیه السلام «صبراً»^۳ اعدام شد.^۴ برابر گزارشی دیگر وی

۱. جواد، المفصل، ۱۹۷۶م، ج ۸، ص ۳۵۶؛ بروکلمان، تاریخ الادب العربی، ۱۴۲۹ق، ج ۱، ص ۷۳-۹۱ و ج ۲، ص ۲۷۸-۳۰۷.

۲. رافعی، اعجاز القرآن و البلاغة النبویه، ۱۴۲۵ق، ص ۱۶۹.

۳. مقصود از قتل صبراً این است که دست و پای اسیری را ببندند و سپس او را بکشند و ظاهراً مقصود غالب، بلکه مشهور فقها که آن را به دربند کشیدن برای کشتن تفسیر کرده اند نیز همین است (نجفی، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ۱۳۶۲ق، ج ۲، ص ۱۳۲). در این باره تفاسیر دیگری نیز وجود دارد (ر.ک: فتح الله، معجم الفاظ الفقه الجعفری، ۱۴۱۵ق، ص ۳۲۹؛ قلعه جی، معجم لغة الفقهاء، ۱۴۰۸ق، ص ۳۵۷؛ شهید ثانی، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۴۲؛ محقق کرکی، جامع المقاصد، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۳۹۸؛ حلی، الجامع للشرایع، ۱۴۰۵ق، ص ۲۳۸).
۴. ابن هشام، السیره النبویه، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۴؛ واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۵؛ بلعمی، تاریخنامه طبری، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۴۷۳؛ سیوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۳۸؛ یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۴۶؛ شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، بی تا، ج ۵، ص ۱۱۱.

در نبرد مجروح شد و به علت اعتصاب غذا از دنیا رفت؛ محمد بن سلام (۱۵۰ ۲۳۱ ق) در این باره می‌نویسد: «ابن جعدبه منکر کشته شدن نصر بن حارث به شکل "صبراً" بود. او می‌گفت در جنگ بدر نصر زخمی شد. زخم کهنه (و عفونی) شد و او به سختی مداوا می‌شد. حارث می‌گفت تا زمانی که در دست مسلمانان هستم، آب و غذا نمی‌خورم تا بمیرم».^۱ این گزارش را دیگر مورخان نیز نقل کرده‌اند.^۲ حال باید بررسی شود که کدام گزارش به صحت مقرون و با آیات قرآن، سیره نبوی و گزارش‌های تاریخی هماهنگ‌تر است؟

۱-۲-۱. اعتبار راوی

یکی از معیارهای سنجش و نقد گزارش‌های تاریخی، بررسی فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است تا معلوم شود روایت‌کننده آیا مستقیم شاهد وقوع رویدادی بوده است یا خبر را از دیگران نقل می‌کند؟ ارزش و اعتبار خبری که راوی خود مستقیم شاهد رویداد بوده باشد، به مراتب از خبری که روایت‌کننده آن را از دیگران نقل می‌کند، بیشتر است. درباره دو گزارش یادشده، گزارش اول را ابن هشام و دیگران به ابن اسحاق نسبت داده‌اند؛^۳ هرچند این مطلب در سیره ابن اسحاق یافت نشد. ابن اسحاق متولد ۸۵ و متوفای ۱۵۰ قمری است و جنگ بدر در سال دوم هجرت روی داده است؛ پس او ۸۳ سال بعد از بدر به دنیا آمده است. ابن اسحاق و ابن هشام این گزارش را به نقل از افرادی ناشناس یعنی «بعض اهل العلم من اهل مکه»^۴ روایت کرده‌اند؛ در حالی که گزارش دوم را ابن سلام از ابن جعدبه نقل می‌کند؛^۵ پس گزارش دوم از نظر مشخص بودن راوی، قابل اعتمادتر است.

۱. ابن سلام، طبقات الشعراء، ۱۴۰۸ ق، ص ۹۹.

۲. بیهقی، دلائل النبوة، ۱۴۰۵ ق، ج ۲، ص ۲۰۲؛ زرکلی، الاعلام، ۱۹۹۷ م، ج ۸، ص ۳۳.

۳. ابن هشام، السيرة النبوية، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۴.

۴. همان.

۵. ابن سلام، طبقات الشعراء، ۱۴۰۸ ق، ص ۹۹.

نکته دیگر اینکه ابن جعده استاد محمد بن کعب القرظی (۳۸ - ۱۱۸ ق) بوده است؛ از این رو به احتمال زیاد ابن جعده در نیمه اول قرن اول زنده بود و اگر شرکت او در نبرد بدر هم ثابت نشود، گزارش او به زمان واقعه نزدیک تر است؛ بنابراین گزارش دوم از این حیث هم دارای ترجیح است.

۱-۲-۲. حرمت کشتن اسیر

جنگ بدر با شهادت ۱۴ تن از مسلمانان (۶ تن از مهاجران و ۸ تن از انصار) و با کشته شدن ۷۰ نفر و اسیر شدن همین تعداد از مشرکان به پایان رسید.^۱ در لحظات پایانی جنگ، مشرکان که خود را بین کشته شدن و تسلیم شدن مخیر می دیدند، تسلیم و اسیر شدند. حقارت اسیران مشرک به ویژه اشراف از آنان تا بدان حد بود که سوده همسر پیامبر ﷺ را نیز تحت تأثیر قرار داده بود؛ از این رو به یکی از اسیران به نام سهیل گفت: ای ابویزد، چگونه به اسارت تن دادی؟! مگر نمی توانستی با بزرگواری بمیری! پیامبر ﷺ همسرش را نکوهش کرد.^۲ این گزارش نشان می دهد نضر و دیگر اسیران در پایان جنگ تسلیم و اسیر مسلمانان شدند.^۳ همچنین مورخان تصریح کرده اند که نضر به همراه دیگر اسیران از سرزمین بدر به سوی مدینه رهسپار شدند^۴ که نشان می دهد نضر اسیر مسلمانان بوده است. دلیل دیگری که نشان می دهد نضر بعد از جنگ اسیر شد، مکان فوت یا کشته شدن اوست. برخی مکان حادثه یاد شده را «اثیل»^۵ و برخی منطقه «وادی الصفراء» ذکر کرده اند که

۱. ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۱۲؛ واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۴۵ - ۱۵۲.

۲. واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۱۸ - ۱۱۹.

۳. ابن هشام، السیره النبویه، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۴؛ واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۵؛ بلعمی، تاریخنامه طبری، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۴۷۳.

۴. ابن هشام، السیره النبویه، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۴.

۵. زرکلی، الاعلام، ۱۹۹۷م، ج ۸، ص ۳۳.

نزدیک مدینه است.^۱ در مجموع تردیدی وجود ندارد که نضر بعد از اتمام جنگ به اسارت درآمده است.

از دیگر سو، برابر صریح آیه ۴ سوره «محمد» و فتاوی فقیهان، کشتن اسیر در این هنگام جایز نیست. خداوند در آیه یاد شده می‌فرماید: «پس چون با کسانی که کفر ورزیده‌اند برخورد کنید، گردن‌ها [یشان] را بزنید تا چون آنان را از پای درآوردید، پس [اسیران را] استوار در بند کشید؛ سپس یا [بر آنان] مَتَّ نهید [و آزادشان کنید] یا فدیة [و عوض از ایشان بگیرید] تا در جنگ، اسلحه بر زمین گذاشته شود».^۲ دانشمندان مسلمان با توجه به آیه یاد شده و روایات معصومان، کشتن اسیر را جایز نمی‌دانند؛ چنان‌که فاضل مقداد در این باره می‌نویسد: «آنچه از مکتب اهل بیت نقل شده این است که اگر اسیر بعد از پایان جنگ گرفته شود، امام مسلمانان مخیر در میان سه کار است: آزاد کردن بی‌قید و شرط، گرفتن فدیة و آزاد کردن و برده ساختن آنها، و در هر صورت کشتن آنها جایز نیست».^۳ بنابراین اصل اولیه که با قرآن کریم و روایات معصومان و فتاوی فقیهان هماهنگ است، جایز نبودن کشتن اسیر است و اگر دلیل قاطعی بر کشتن نضر وجود نداشته باشد، باید از اصل یاد شده پیروی کنیم.

۱-۲-۳. تعارض با سیره معصومان

چنان‌که گذشت برابر گزارش اول، نضر بن حارث «صبراً» کشته شد. در حالی که این نوع قتل در اسلام مکروه شمرده شده است و در کتاب‌های روایی، بابی به همین مفهوم اختصاص یافته است؛^۴ از این رو بسیار بعید می‌نماید که امیرالمؤمنین (علیه السلام) نضر را «صبراً»

۱. ابن هشام، السيرة النبوية، بی تا، ج ۱، ص ۶۴۴؛

۲. فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَتَخْتَمُواهُمْ فَشُدُّوا الْوُثَاقَ فَمَا مَاتَ بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا.

۳. فاضل مقداد، کنز العرفان فی فقه القرآن، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۳۶۴.

۴. ر.ک: حر عاملی، وسائل الشیعة، ۱۳۷۲، ج ۱۵، ص ۱۴۸، باب جواز القتل صبراً علی کراهیة.

به قتل رسانده باشد و اعدام به شکل یادشده نیازمند دلیل قطعی یا روایت صحیح و صریح است که درباره نضر چنین روایتی وجود ندارد.

۱-۳. اقدامات نضر

با توجه به شواهد یادشده و شواهدی دیگر که در ادامه خواهد آمد، از جمله معضل بودن روایات^۱ گزارش اول، گزارش دوم مبنی بر اعتصاب غذای نضر به حقیقت نزدیک تر است و روایت اول از مواردی است که مشهور شده، ولی ثابت نشده است.^۲ پس حتی اگر نضر اعدام شده باشد، باز هم دلیل اعدام او معارضه با قرآن نبود، بلکه رفتاری که با اسلام، پیامبر اعظم ﷺ و مسلمانان داشت، عامل اعدام او بود. برخی از اقدامات نضر عبارت اند از:

۱-۳-۱. آزار پیامبر ﷺ

او هر جا که پیامبر ﷺ می رفت، خود را بدان جامی رساند و هرگاه مردم به سخنان پیامبر اکرم ﷺ گوش فرامی دادند، آنان را از اطراف پیامبر ﷺ پراکنده می کرد و از آنان می خواست به جای شنیدن سخنان رسول اعظم ﷺ و آیات الهی، به داستان های او گوش فرادهند.^۳ این اقدام ناجوانمردانه آن هم از کسی که پسر خاله رسول اعظم ﷺ بود، می توانست مانع بزرگی فراروی اسلام باشد و سبب می شد عده زیادی نتوانند حق را بشنوند و حقیقت را بپذیرند. نضر با این اقدامش، خود را سدا راه اسلام و قرآن می کرد.

۱. حدیث معضل، روایتی است که بیش از یک نفر از راویان آن از سلسله سند حذف شده است (شهید ثانی، الرعایه فی علم الدرایه، ۱۴۰۸ق، ص ۱۳۷).

۲. عوشن، ما شاء ولم یثبت فی السیره النبویه، ۱۴۲۸ق، ص ۱۲۹.

۳. ابن اسحاق، سیره ابن اسحاق، ۱۴۱۰ق، ص ۲۰۱؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ۱۴۱۹ق، ج ۴، ص ۴۱.

۱-۳-۲. توطئه قتل

او یکی از برنامه‌ریزان اصلی برای ترور پیامبر ﷺ در مکه بود. نصر و هم‌دستانش تصمیم داشتند شبانگاه به منزل رسول اعظم بریزند، او را به شهادت برسانند و برای آنکه بنی‌هاشم نتوانند از قاتل یا قاتلان انتقام بگیرند، چهل نفر از قبایل مختلف را انتخاب کردند تا همگی بر پیامبر ﷺ حمله کنند. پیامبر اکرم به وسیله جبرئیل از این نقشه آگاه و راهی مدینه شد و در آن شب امیرمؤمنان در جای پیامبر اکرم ﷺ خوابید که به نام «لیلة المبيت» مشهور شد و در آیه سی سورة «انفال» به این مطلب اشاره شده است. نصر از افرادی بود که در این توطئه شوم، نقش کلیدی ایفا می‌کرد.^۱

۱-۳-۳. معاهده مشرکان در تحریم بنی‌هاشم

در ماجرای معاهده مشرکان در تحریم بنی‌هاشم که منجر به حصر ایشان در شعب ابوطالب به مدت سه سال بود، نصر بن حارث از افرادی بود که وقتی می‌فهمید تازه‌واردی داخل شهر مکه شده است، نزد او می‌رفت و او را از هرگونه دادوستد با بنی‌هاشم برحذر می‌داشت و هشدار می‌داد در صورتی که با بنی‌هاشم معامله‌ای انجام دهد، اموال او غارت خواهد شد.^۲

۱-۳-۴. عناد و تعصب بر شرک و گمراهی

مشرکان در تقابل با دعوت نبوی می‌گفتند: «پروردگار اریال اگر این [اسلام و قرآن] حق است و از طرف توسست، بارانی از سنگ از آسمان بر ما فرود آید عذاب دردناکی برای ما

۱. ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۱۷۶؛ ابوحاتم، تفسیر القرآن العظیم، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۱۲۶؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۲.

۲. ابن هشام، السیرة النبویه، بی‌تا، ص ۳۵۰؛ مجلسی، بحار الانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۱۹، ص ۱؛ طبرسی، إعلام الوری بأعلام الهدی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۱۲۵.

بفرست». ^۱ بسیاری از مفسران معتقدند کسی که این دعا را درخواست کرد، نضر بود که در نبرد بدر به هلاکت رسید. ^۲ برخی دیگر از مورخان و مفسران معتقدند آیات اولیهٔ سورهٔ «معارج» ^۳ نیز درباره نضر نازل شده است که تقاضای عذاب الهی را داشت؛ ^۴ چنان که گفته‌اند آیات ۹ سورهٔ «حج»، ^۵ سورهٔ «فرقان»، ^۶ سورهٔ «لقمان» ^۷ و آیات فراوان دیگر درباره وی نازل شده است.

۱-۳-۵. پرچمدار کفر

وی در نبرد بدر شرکت داشت و افزون بر پرچمداری و فرماندهی بخشی از سپاه کفر، بخش عمده‌ای از هزینه‌های جنگ را تقبل کرده بود. ^۸ از آنجاکه پرچمداران غالباً وفادارترین و از افراد نقش‌آفرین در میادین جنگ هستند، روشن می‌گردد که وی بین مشرکان مکه و در نبرد بدر نقش کلیدی داشته است.

۱. «اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ أُنْثِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» (انفال: ۳۲).
۲. حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۵۰۲؛ شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۱۱؛ نسائی، سنن النسائی، ۱۴۱۱ق، ج ۶، ص ۴۹۸.
۳. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِّلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ: تقاضاکننده‌ای تقاضای عذابی کرد که واقع شد؛ این عذاب مخصوص کافران است، و هیچ‌کس نمی‌تواند آن را دفع کند» (معارج: ۱-۲).
۴. واحدی، اسباب النزول، ۱۴۱۱ق، ص ۴۶۶؛ حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ۱۴۰۶ق، ج ۲، ص ۵۰۲.
۵. شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، بی‌تا، ج ۷، ص ۲۹۴.
۶. فیض کاشانی، الاصفی فی تفسیر القرآن، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۸۶۲؛ بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ۱۴۱۶ق، ج ۴، ص ۱۱۲؛ ابن عاشور، تفسیر التحریر والتنویر، ۱۴۲۰ق، ج ۱۲، ص ۹؛ قمی، تفسیر القمی، ۱۳۶۷ق، ج ۲، ص ۱۱۱.
۷. بروسی، تفسیر روح البیان، بی‌تا، ج ۷، ص ۶۶-۶۷؛ نیشابوری، تفسیر غرائب القرآن، ۱۴۱۶ق، ج ۵، ص ۴۲۳؛ قمی، تفسیر القمی، ۱۳۶۷ق، ج ۲، ص ۱۶۱؛ مشهدی، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، ۱۳۶۸، ج ۱۰، ص ۲۲۸؛ حویزی، تفسیر نورالثقلین، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۱۹۴.
۸. واقدی، المغازی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۵؛ بلعمی، تاریخ‌نامه طبری، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۱۴۷۳؛ ابن حجر عسقلانی، الإصابة فی تمیز الصحابة، ۱۴۱۵ق، ج ۶، ص ۳۳۹؛ طبری، تاریخ الأمم والملوک، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۴۵۹؛ یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۴۶.

بنابراین ثابت شد هیچ دلیل قابل توجهی برای هم‌اوردن ضرر با قرآن وجود ندارد؛ چنان‌که فرضیه کشته شدن ضرر پس از اسارت نیز فاقد دلیل و شواهد غیر معتبر است؛ همچنین فرضیه خودکشی ضرر پس از اسارت، قوی‌تر و با دلایل و شواهد تاریخی سازگارتر است. دانشمندانی که اعدام ضرر را پذیرفته‌اند، بر این باورند که هرچند اصل اولیه که در قرآن کریم نیز بدان اشاره شده است، به اسارت گرفتن مشرکان و نکشتن آنان است؛ هرگاه در میان اسیران جنگی، افراد خطرناکی وجود داشته باشند که آزادی آنها موجب برافروخته شدن مجدد آتش جنگ و به‌خطرافتادن پیروزی گردد، مسلمانان حق دارند این‌گونه افراد خطرناک را به قتل برسانند و ضرر از جمله آنان بود.^۱

۲. اسود عَنسی (م ۱۱ ق)

اسود عَنسی نیز از مدعیان نبوت بود.^۲ برخی وی را در شمار کسانی آورده‌اند که ادعای هم‌اوردن با قرآن می‌کرد، به تحدی قرآن پاسخ می‌داد و جملاتی در هم‌اوردن با قرآن گفته است.^۳ برای بررسی دقیق‌تر و پاسخ به دو پرسش کلیدی که آیا به راستی با قرآن هم‌اوردن نمود و به همین دلیل کشته شد یا خیر، پس از ذکر خلاصه‌ای از زندگی نامه وی، به پرسش‌های پیش گفته پاسخ می‌دهیم.

هم‌زمان با گسترش اسلام، از آنجا که رسول اعظم در قبیله قریش به نبوت برگزیده شده بود، این مطلب بر برخی دیگر از قبایل بزرگ گران آمد و در سه نقطه دیگر عربستان و

۱. مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۲۴۷.

۲. ابن هشام، السيرة النبوية، بی تا، ج ۲، ص ۵۹۹؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۵، ص ۳۳۶.

۳. شهرستانی، المعجزة الخالدة، ۱۳۷۱ ق، ص ۱۰۴؛ سبحانی، الإلهیات علی هدی الکتاب و السنة و العقل، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۳۶۱؛ سبحانی، سیمای فرزندان، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۱۳۴.

از بین قبایل بزرگ آن منطقه سه نفر ادعای نبوت کردند که اسود عنسی از بین قبایل قحطانی در جنوب عربستان، ادعای نبوت کرد. نام اصلی اسود، عبهله بن کعب بن عوف (یا غوث) از قبیله «عَنَس» از قبایل یمن بود که چون سیه چهره بود، به او اسود می‌گفتند. او در «کَهف حُثَّان» یا «کَهف حَنَّان»^۱ نزدیک نجران، زاده و همان‌جا بزرگ شد و گفته شده است کاهن، شعبده‌باز، سخندان و سخنان بود.^۲ وی سال ۱۱ قمری در صنعا شورش کرد؛ ولی پس از مدتی کشته شد که درباره علت کشته شدن او سخن خواهیم گفت.^۳

۲-۱. مدعی معارضه

برخی از مورخان و مفسران بر این باورند که اسود نیز مدعی هم‌اوردی با قرآن بوده است و آیه ۹۳ سوره «انعام» در باره وی نیز نازل شده است.^۴ درباره این آیه در صفحات پیش سخن گفتیم و روشن شد که این آیه نیز هیچ‌گونه دلالتی بر آوردن متنی همانند قرآن ندارد، بلکه حداکثر دلالت آیه این است که عده‌ای مدعی بودند توان هم‌اوردی را دارند و روشن است که بین ادعای توان هم‌اوردی داشتن با آوردن متنی که همانند قرآن کریم باشد، فاصله بسیار است. مسلمانان مدعی نیستند که کسی ادعای هم‌اوردی نداشته است، بلکه معتقدند کسی نتوانسته است این ادعا را ثابت کند. روشن است که در هر جامعه‌ای مدعیان دروغ‌گو و خیال‌بافان بلندپدازی یافت می‌شوند که ادعاهای گزاف می‌کنند؛ ولی غالب این ادعاها نادرست و تهی از حقیقت است.

۱. ابن‌کثیر، البدایة و النهایة، ۱۴۰۸ق، ج ۶، ص ۳۰۷.

۲. همان. مقبری، إمتاع الأسماع، ۱۴۲۰ق، ج ۱۴، ص ۲۲۵.

۳. ابن‌کثیر، البدایة و النهایة، ۱۴۰۸ق، ج ۶، ص ۳۰۷؛ یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۱۲۹؛ مقبری، إمتاع الأسماع، ۱۴۲۰ق، ج ۱۴، ص ۵۲۲.

۴. طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ۱۴۱۲ق، ج ۷، ص ۱۸۲.

۲-۲. اسود و سورهٔ اعلی

تنها متنی که برخی گفته‌اند آن را اسود در مقام معارضه با سوره «اعلی» خواند، این متن است: «سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، الَّذِي يَشْرِي عَلَى الْحَبْلَى، فَأُخْرِجَ مِنْهَا نَسْمَةً تَسْعَى، مِنْ بَيْنِ أَضْلاعٍ وَحَشَى، فَمِنْهُمْ مَنْ يَمُوتُ وَيُدفَنُ فِي الثَّرَى وَمِنْهُمْ مَنْ يَعِيشُ وَيَبْقَى: مَنْزَهَ شَمَارِ نامِ پروردگار بلندمرتبه‌ات را، همان که بر زن آبتن آسان کرد. سپس از او شخص دارای روحی، زنده بیرون آورد [انسانی] از میان دنده و شکم او. [انسان‌هایی که] برخی از آنان می‌میرند و دفن می‌شوند و برخی زندگی می‌کنند و باقی می‌مانند».^۱

برابر بررسی انجام شده، نخستین کسی که این سخنان را به اسود نسبت داد، شهرستانی در کتاب المعجزة الخالدة^۲ است و از آن پس برخی از دانشوران نیز سخنان شهرستانی را واگویی کرده‌اند؛^۳ درحالی که این افراد نیز هیچ سندی برای مطلب فوق ارائه نکرده‌اند. بنابراین سخن رافعی در این باره مناسب‌تر و به حقیقت نزدیک‌تر است که اسود، مردی فصیح بود که فقط ادعای نبوت کرد؛ ولی با قرآن هم‌اوردی نکرد.^۴

افزون بر اینکه متن پیش‌گفته به چند نفر نسبت داده شده است؛ از جمله:

الف) حضرمی بن عامر: درباره وی دو دسته گزارش وجود دارد؛ در برخی از گزارش‌های تاریخی، مشابه این سخنان را حضرمی به جای سوره «اعلی» خوانده است؛ برای نمونه روزی حضرمی بن عامر نزد پیامبر اکرم ﷺ آمد. پیامبر از او پرسید آیا چیزی از قرآن می‌دانی؟ او گفت: بلی و این‌گونه قرائت کرد: «سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى وَالَّذِي أَمَّنْ عَلَى الْحَبْلَى فَأُخْرِجَ مِنْهَا نَسْمَةً تَسْعَى

۱. شهرستانی، المعجزة الخالدة، ۱۳۷۱ق، ص ۱۰۴.

۲. همان.

۳. سبحانی، الإلهیات علی هدی الكتاب و السنة و العقل، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۳۶۱؛ سبحانی، سیمای فرزندگان، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۱۳۴.

۴. رافعی، إعجاز القرآن و البلاغة النبویة، ۱۴۲۵ق، ص ۱۲۲.

بین شغاف و حشا». پیامبر اکرم ﷺ به او گفت: چیزی بر قرآن نیفزایید که قرآن، شافی و کافی است.^۱

پس این جملات ربطی به هم‌آوردی با قرآن ندارد، بلکه از آنجاکه حضرمی آیات را از حفظ می‌خواند، اشتباهی کرد و رسول‌الله او را راهنمایی نمودند.^۲

ب) مسیلمه کذاب: گزارش‌هایی که این سخنان را با اختلافی بسیار اندک به مسیلمه نسبت می‌دهد، فراوان است؛ برای نمونه در یکی از جملات منسوب به مسیلمه چنین آمده است: «سبح اسم ربك الاعلى الذی یسر علی الحبلى. فأخرج منها نسمة تسعی من بین أحشا و سلا فمنهم من یدس فی الثری و منهم یعیش یحیی».^۳ اگر این متن را در کنار آنچه به اسود و خضرمی نسبت داده شده است، قرار دهیم، درمی‌یابیم تنها تفاوت مهم این دو آن است که سخنان منسوب به مسیلمه افزوده‌هایی دارد که در سخنان منسوب به اسود دیده نمی‌شود.

ج) مردی اعرابی: سومین شخصی که کلمات پیش گفته به او نسبت داده می‌شود، مردی اعرابی است؛ برابر برخی نقل‌ها عایشه از کنار اعرابی عبور کرد که برای یارانش نماز می‌خواند و قرائتش این گونه بود: «سبح اسم ربك الاعلى، الذی یسر علی الحبلى، فأخرج منها نسمة تسعی، من بین صفاق و حشا، ألیس ذلک بقادر علی أن یحیی الموتی، ألا بلی ألا بلی». عایشه با شنیدن این سخنان برآشفت و بر آنان نفرین کرد.^۴ در این نقل نیامده است که این اعرابی که بود؟ آیا خودش این سخنان را گفت یا از دیگری آموخته بود؟ هرچه باشد به نظر می‌رسد این سخنان در صدر اسلام مشهور بود و اگر این نقل را در کنار نقلی که برابر آن، گوینده این سخنان حضرمی بود، قرار دهیم،

۱. سیوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ق، ج ۶، ص ۳۳۸؛ ابن حجر عسقلانی، الإصابة فی تمییز الصحابة، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۸۳.

۲. زرکلی، الاعلام، ۱۹۹۷م، ج ۲، ص ۲۶۳.

۳. ابن هشام، السیرة النبویه، بی تا، ج ۲، ص ۵۷۷؛ زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۶۴۵.

۴. فخر رازی، مفاتیح الغیب، ۱۴۲۰ق، ج ۳۱، ص ۱۲۸.

احتمال شهرت این سخنان در صدر اسلام افزون می‌شود. پس انتساب این سخنان به اسود دلیلی ندارد و روشن نیست که چرا کتاب المعجزة الخالده این سخنان را به اسود منسوب کرده و آن را در مقام معارضه با قرآن دانسته است.

۲-۳. علت مرگ

با توجه به آنچه گذشت، روشن می‌شود وی از جمله هم‌آوردنمایان دانسته نیست تا گفته شود علت کشته شدن او، دستور پیامبر ﷺ مبنی بر اعدام هم‌آوردنمایان با قرآن باشد، بلکه علت کشته شدن او نیز شورش علیه حکومت اسلامی بوده است. بعد از شورش اسود، پیامبر ﷺ در سال یازدهم هجری جریر بن عبدالله بجلی را به سوی اسود فرستاد تا او را به اسلام فراخواند؛ ولی وی نپذیرفت. پس از بازگشت پیامبر از حجة الوداع، اسود دعوت خویش را آشکار کرد و در زادگاهش سر به شورش برداشت و در روز دهم شورش، نجران را تصرف کرد و والی پیامبر ﷺ را از آنجا بیرون راند. سپس دیگر شهرهای یمن را یکی پس از دیگری گرفت و به سوی صنعا پیش رفت. شهر بن باذام (یا باذان) فرماندار ایرانی و مسلمان صنعا که از جانب پیامبر ﷺ در این مقام بود، به رویارویی با او برخاست و در جنگ کشته شد. اسود نیز پس از قتل عام خانواده شهر بن باذام، همسر او را تصاحب کرد. وی پس از تصرف صنعا، در زمان اندکی بر سراسر یمن دست یافت و حکومتی یکپارچه و قدرتمند برپا کرد. وقتی شورش آنان به اوج خودش رسید، رسول خدا ﷺ به معاذ بن جبل و بزرگان یمن نامه‌ای نوشت، از آنان خواست علیه اسود اقدام کنند. همچنین قیس بن هُبیره را برای سرکوب شورش اسود به یمن فرستاد. پس از رسیدن قیس به یمن، خبر رحلت پیامبر ﷺ و خلافت ابوبکر به قیس رسید.^۱ قیس پس از همراه کردن قبیله‌های مذحج و همدان به کمک فیروز دیلمی که از ایرانیان بود و همچنین داؤیه از فرزندان شهر بن باذام به جنگ

۱. بلاذری، فتوح البلدان، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۱۲۵.

اسود رفتند و آنها با همدستی مرزبان، همسر ایرانی اسود، شبانه او را در اقامتگاهش به قتل رساندند. علت دشمنی همسر اسود با وی، قتل عام خانواده زن و ازدواج اجباری اسود با وی و کشتن شهر بن باذام، همسر پیشین مرزبان و دیگر اعضای خانواده وی بود.^۱

در برابر آنچه گذشت، عده‌ای از مورخان از جمله ابن اثیر معتقد است که اسود عنسی در زمان حیات پیامبر ﷺ به قتل رسید و این خبر از طریق وحی به پیامبر ﷺ الهام شد. پیامبر ﷺ چند روز قبل از رحلت، با اعلام خبر کشته شدن اسود، فرمود: «اسود توسط فیروز دیلمی از مردان صالح خدا کشته شده است».^۲

هرچه باشد، علت کشته شدن اسود نیز شورش علیه حکومت اسلامی، تجاوز به نوامیس مسلمانان و دیگر جرایم بوده است.

نتیجه

بررسی گزارش‌های مربوط به اعدام هم‌اوردنمایان با قرآن، مشخص می‌کند تنها کسانی که ادعا شده است به دلیل هم‌اوردی با قرآن کشته شده‌اند و متونی هم به آنها نسبت داده شده، نصر بن حارث و اسود عنسی هستند؛ با وجود این، هیچ دلیل قابل توجهی برای هم‌اوردی افراد یادشده با قرآن کریم در دست نیست. پیامبر اعظم ﷺ نیز هیچ‌گاه کسی را به دلیل هم‌اوردی با قرآن اعدام نکرد و هیچ دلیلی وجود ندارد که ثابت کند پیامبر اعظم ﷺ مخالفان اعتقادی خودش را (فقط به دلیل مخالفت اعتقادی) اعدام کرده باشد، چه رسد به هم‌اوردی با قرآن. پس اگر ثابت شود عده‌ای در صدر اسلام اعدام شده‌اند، اعدام آنان صرفاً به دلیل عملکرد آنها بوده است و نه به دلیل باورها و اعتقاداتشان.

۱. ابن کثیر، البدایة و النهایة، ۱۴۰۸ ق، ج ۶، ص ۳۰۷؛ یعقوبی، تاریخ الیعقوبی، ۱۴۱۵ ق، ج ۲، ص ۱۲۹؛ مقریزی، إمتاع الأسماع، ۱۴۲۰ ق، ج ۱۴، ص ۵۲۲.

۲. ابن اثیر، اسد الغابه، ۱۴۳۳ ق، ج ۴، ص ۷۱.

کتاب نامه

قرآن کریم

- ابن ابی حاتم، عبد الرحمن بن محمد (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. ریاض: مکتبة نزار.
- ابن اثیر، علی بن محمد (۱۳۸۵). الکامل فی التاریخ. بیروت: دارالصادر.
- ابن اثیر، علی بن محمد (۱۴۳۳ق). اسد الغابة فی معرفة الصحابة. بیروت: دار ابن حزم.
- ابن اسحاق، محمد بن اسحاق (۱۴۱۰ق). سیره ابن اسحاق (السير والمغازی). قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ابن جزى غرناطی، محمد بن احمد (۱۴۱۶ق). کتاب التسهيل لعلوم التنزيل. بیروت: شرکت دارالارقم بن ابی الارقم.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۴۱۵ق). الإصابة فی تمييز الصحابة. بیروت: دارالکتب العلمية.
- ابن سعد، محمد بن سعد (۱۴۱۸ق). الطبقات الكبرى. به کوشش محمد عبدالقادر عطا. چ ۲. بیروت: دارالکتب العلمية.
- ابن سعد، محمد بن سعد (۱۴۱۸ق). الطبقات الكبرى. بیروت: دارالکتب العلمية.
- ابن سلام، محمد (۱۴۰۸ق). طبقات الشعراء. بیروت: [بی نا].
- ابن عاشور، محمد بن طاهر (۱۴۲۰ق). تفسیر التحرير والتنوير. بیروت: مؤسسة التاریخ.
- ابن عجبیه، احمد (۱۴۱۹ق). البحر المديد. قاهرة: نشر حسن عباس زکی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۸ق). البداية والنهاية. به کوشش علی شیري. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دارالکتب العلمية.
- ابن هشام حمیری، عبدالملک بن هاشم [بی تا]. السيرة النبوية. بیروت: دارالمعرفة.
- احمدوند، خلیل الله؛ عبدالله حسن، حسین (۱۴۰۰). «حکم سب النبی ﷺ». رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، ش ۹، ص ۳۶۳ - ۳۷۹.
- اندلسی ابو حیان، محمد بن یوسف (۱۴۲۰ق). البحر المحيط فی التفسیر. بیروت: دارالفکر.
- بحرانی، سید هاشم (۱۴۱۶ق). البرهان فی تفسیر القرآن. تهران: بنیاد بعثت.

- بروکلمان، کارل (۱۴۲۹ق). تاریخ الادب العربی. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). انساب الأشراف. بیروت: دارالفکر.
- بلعمی، ابوعلی محمد (۱۳۷۳). تاریخنامه طبری. تهران: البرز.
- بهمن پوری، عبدالله؛ حقانی خواه، حسین؛ علیشاهی قلعه جوقی، ابوالفضل (۱۳۹۸). «معناشناسی سب النبى ﷺ و نحوه تحقق آن با نگاه به قانون مجازات اسلامی». فقه و اصول، ص ۵۹ - ۷۶.
- بیهقی، ابوبکر (۱۴۰۵ق). دلائل النبوة و معرفة أحوال صاحب الشريعة. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- جواد، علی (۱۹۷۶م). المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام. بیروت: دارالعلم للملایین.
- حاجی دهآبادی، محمدعلی؛ مهدیزاد پایدار، مهدیه؛ صبوحی، رحمان (۱۴۰۰). «سب النبى، جرمی مستقل یا مصداقی از جرم ارتداد». مجله حقوق اسلامی، ش ۶۸، ص ۲۱۳ - ۲۳۱.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۴۰۶ق). المستدرک علی الصحیحین. بیروت: دارالمعرفة.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۲). وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. ۲۰ ج. تهران: اسلامیه.
- حسینی زاده، سیدعبدالرسول؛ حسینی، سیدمحمد (۱۳۹۸). «ارزیابی و نقد پنداره ترور در سیره پیامبر ﷺ». شبهه پژوهی مطالعات قرآنی، ش ۱، ص ۹۱ - ۱۰۸.
- حقی بروسوی، اسماعیل [بی تا]. تفسیر روح البیان. بیروت: دارالفکر.
- حلبی ابوالفرج، علی بن ابراهیم (۱۴۲۷ق). السیرة الحلبیة (إنسان العیون فی سیرة الأمین المأمون). بیروت: دارالکتب العلمیة.
- حلی، یحیی بن سعید (۱۴۰۵ق). الجامع للشرایع. قم: سیدالشهداء.
- رافعی، مصطفی صادق (۱۴۲۵ق). إعجاز القرآن والبلاغة النبویة. بیروت: دارالکتاب العربی.
- زرکلی دمشقی، خیرالدین بن محمود بن محمد بن علی بن فارس (۱۹۹۷م). الاعلام. بیروت: دارالعلم للملایین.
- زمخشری، محمود (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دارالکتاب العربی.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۸). سیمای فرزندگان. قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۲ق). الإلهیات علی هدی الکتاب و السنّة و العقل. تحقیق: حسن محمد مکی عاملی. قم: المركز العالمی للدراسات الاسلامیة.

- سیوطی، عبدالرحمن بن ابوبکر (۱۴۰۴ق). الدر المنثور. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی.؛
- شریفی، سید محسن (۱۴۰۱). «بررسی شبهه انتساب ترور مخالفان به پیامبر اعظم». مجله پاسخ، ش ۲۵.
- شهرستانی، سید محمد علی حسینی (۱۳۷۱ق). المعجزة الخالده. کاظمین: مکتبه الجوادین العامة.
- شهید ثانی، حسن بن زین الدین (۱۴۰۸ق). الرعايه فی علم الدرايه. قم: کتابخانه آیت الله المرعشی.؛
- شهید ثانی، حسن بن زین الدین (۱۴۱۴ق). مسالك الافهام الى تنقيح شرايع الاسلام. قم: معارف اسلامی.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان. تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (۱۳۷۷). تفسیر جوامع الجامع. تهران: دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (۱۴۱۷ق). إعلام الزری بأعلام الهدی. قم: آل البيت.؛
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷). تاریخ الأمم و الملوك. بیروت: دار التراث.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفة.
- طوسی، محمد بن حسن [بی تا]. التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۵ق). تفسیر نورالثقلین. قم: اسماعیلیان.
- العوشن، محمد بن عبدالله (۱۴۲۸ق). ما شاء ولم یثبت فی السیره النبویه. ریاض: دارالطیبه.
- فاضل مقداد، جمال الدین مقداد بن عبدالله (۱۴۱۹ق). کنز العرفان فی فقه القرآن. [بی جا]: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- فتح الله، احمد (۱۴۱۵ق). معجم الفاظ الفقه الجعفری. الدمام: المدوخل.
- فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فیض کاشانی، ملا محسن (۱۴۱۸ق). الاصفی فی تفسیر القرآن. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴). الجامع لأحكام القرآن. تهران: ناصر خسرو.
- قلعه جی، محمد (۱۴۰۸ق). معجم لغة الفقهاء. بیروت: دارالنفائس.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۷ق). تفسیر القمی. قم: دارالکتاب.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. ج ۴. تهران: الإسلامية.

- مامقانی، عبدالله؛ مامقانی، محمدرضا (۱۴۲۸ق). مقباس الهدایة فی علم الدرایة. ۲ ج. قم: دلیل ما.
- ماوردی، علی بن محمد (۱۴۰۹ق). أعلام النبوة. بیروت: دارو مكتبة الهلال.
- مجرد، مجید؛ مؤدب، محمدرضا (۱۳۹۶). «بررسی قرآنی - فقهی حکم مجازات سبّ النبی ﷺ». مجله قرآن شناخت، س ۱۰، ش ۲، پیاپی ۱۹، ص ۹۱ - ۱۰۶.
- مجلسی (علامه)، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- محقق کرکی، علی بن حسین (۱۴۰۸ق). جامع المقاصد. قم: آل البيت.
- محمدی، محمدعلی (۱۳۹۴). اعجاز قرآن باگرایش شبهه پژوهی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مزی، یوسف بن زکی (۱۴۰۶ق). تهذیب الکمال. به کوشش بشار عواد. بیروت: الرسالة.
- مشهدی، محمد بن محمدرضا (۱۳۶۸). تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- مظهری، محمد ثناء الله (۱۴۱۲ق). تفسیر المظهری. پاکستان: مكتبة رشدیة.
- مقریزی، تقی الدین احمد بن علی (۱۴۲۰ق). إمتاع الأسماع. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۵). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- میبدی، احمد بن محمد (۱۳۷۱). کشف الاسرار و عدة الابرار. تصحیح: علی اصغر حکمت. تهران: امیرکبیر.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- نسائی، ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب (۱۴۱۱ق). سنن النسائی. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- نیشابوری، نظام الدین (۱۴۱۶ق). تفسیر غرائب القرآن. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- واحدی، ابی الحسن علی بن احمد (۱۴۱۱ق). اسباب النزول. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- الواقدی، محمد بن عمر (۱۴۰۹ق). المغازی. به کوشش مارسدن جونز. چ ۳. بیروت: اعلمی.
- یعقوبی، احمد بن یعقوب (۱۴۱۵ق). تاریخ الیعقوبی. بیروت: دارصادر.